IL-Poeżija ta' Daniel Massa
It-tiftixa ta' tfulija dejjiema

Daħla ta' Oliver Friġġieri

Sa minn meta deher fi *Kwartett* (1965) Daniel Massa wera l-għażla tiegħu favur poeżija differenti minn dik li trabba fiha bħala Malti. Ir-ritmu, il-frażjoloġija, l-għalqa metaforika, it-tonalità huma lkoll diġà mbegħdin ħafna mit-tradizzjoni romantika formali li baqgħet taħkem weħidha tul l-ewwel nofs u saħansitra sa snin sħaħ tat-tieni nofs tas-seklu għoxrin. Bħal għadd ta' poeti ġodda magħrufin bit-terminu ġeneriku u xejn preċiż "tas-sittinijiet", Massa kien diġà ntebaħ li fid-dinja l-kbira, Ewropea u Amerikana, il-poeżija kienet ilha li għaddiet minn tibdil sħiħ. L-għarfien tal-letteratura dinjija kontemporanja, l-iżjed bis-saħħa tal-ftuħ li toffri minnha nnifisha l-edukazzjoni universitarja (hi stess kawża ewlenija tad-dħul tal-moderniżmu f'Malta), wassal malajr għall-konklużjoni li l-poeżija Maltija kellha tfittex tegħleb l-iżvantaġġi storiċi kbar u ssib il-pass li bih biss setgħet titqies valida u rilevanti. Maż-żmien Massa, lettur u mbagħad Professur tal-Letteratura Ingliża fl-Università, kellu jsir wieħed mill-ftit kriterji li bihom l-ispirazzjoni lokali setgħet titkejjel bil-qisien ta' żmienha.

Mill-wirt formali tal-poeżija Maltija ta' qabel, wild it-tradizzjoni klassika-romantika Taljana, Massa żamm ftit li xejn. Il-punt tar-riferiment tiegħu deher minnufih Ingliż u Amerikan, u minn din it-tradizzjoni għanja reċenti silet fuq kollox l-ambigwità u l-implikazzjoni, żewġ xejriet li l-ewwel nofs tas-seklu għoxrin f'Malta me setax jagħrafhom għal bosta raġunijiet, fosthom għaliex il-poeżija rriflettiet bil-fedeltà kollha l-qagħda intellettwali tal-pajjiż. Kontra ċ-ċarezza fl-espressjoni, kontra s-sempliċità tal-viżjoni, Massa daħħal il-possibbiltà li t-test jinqara f'aktar minn dawl wieħed. Il-kelma kellha tikseb importanza relattiva li ma tistrieħx wisq fuq id-denotazzjoni fissa tad-dizzjunarju. Kontra l-għażla ta' metafori ta' xeħta emottiva, mibnijin sikwit bil-qies ta' min qiegħed jinseġ djarju intimu, bdiet taħkem il-metafora ta' xeħta ċerebrali, kalma, meqjusa, imqiegħda bir-reqqa ta' min jikkalkula fit-tul qabel ma jasal għall-verżjoni aħħarija. Il-proċess kreattiv stess hu mifhum f'termini ġodda, u forsi wkoll il-poeżija stess, sistema ta' elementi li lit-tifsira jaħbuha

biex bħallikieku tinstab inċidentalment, jew wara qari sistematiku. L-effet ta' l-immedjatezza ma kellux jibqa' jingħata s-siwi li kellu qabel. Il-qari kellu jsir għamla ta' tilwima mat-test stess.

Id-diffikultà li joffri x-xogħol ta' Massa biex "jiftiehem" hi l-istess prerogattiva tiegħu, il-privileġġ li jieħu l-poeta minn rajh, biex lill-qarrej donnu jeħilsu mit-toqol ta' tifsira iebsa, magħmula u lesta, waħda li tgħodd dejjem u kullimkien. Tassew li l-poeżija hi minnha nnifisha ambigwa, iżda t-tradizzjoni għarfet trodd għallinqas minimu ta' tifsir li fuqu setgħu jaqblu kemm il-kritiċi u kemm il-qarrejja. Għall-kuntrarju, it-tip ta' poeżija li jippreżenta Massa jispiċċa biex ibiddel element wieħed, l-ambigwità, fin-natura sħiħa tal-poeżija. Aktarx li dan hu l-aspett li bih l-poeta jinqata' l-iżjed mill-qafas klassiku, milqugħ, tal-poeżija Mediterranja li l-poeżija Maltija tat-tradizzjoni pre-moderna, istintivament u bl-għajnuna tal-kultura Taljana li hi trabbiet fiha, qatt ma ħarġet minnu.

F'termini kulturali, it-tensjoni semantika li joffru l-poeżiji ta' Massa tista' titqies bħala r-riżultat tal-qagħda duwalistika li l-poeta jiftiehem l-aħjar fiha: il-konflitt, jew id-diversità essenzjali, bejn id-dinja Mediterranja u d-dinja Anglo-Sassona. L-ewwel waħda hi wirt naturali u storiku, u t-tieni waħda hi għażla kulturali. Fi kliem ieħor, poeta Malti jitħaxken bejn il-qagħda tal-pajjiz bħala punt ġeografiku u l-qagħda tal-pajjiż bħala ex-kolonja Ingliża li, madankollu, anki wara l-Indipendenza kellha tibqa' miftuħa beraħ għall-influwenza Ingliża. Fl-identità tal-poeta, Malti u wkoll studjuż tal-Letteratura Ingliża, jista' jinġabar id-duwaliżmu tipiku tal-kultura Maltija kollha mis-sittinijiet 'il quddiem.

Min-naħa l-oħra, il-medjazzjoni tal-kultura Maltija tinħass ukoll, u naturalment hawn hu fejn tixref l-iżjed l-oriġinalità ta' Massa bħala poeta li, meta jitqies kulma ngħad, xorta jibqa' eminentement Malti. Il-mudell ta' l-assimilazzjoni, li bih tiftiehem fil-profondità tagħha l-identità kulturali Maltija, issa jiftiehem skond kriterju ieħor (minflok kontinentali, Taljan, bħal qabel) waqt li l-istess mediterranjetà hi mistħarrġa u mġarrba kritikament (minflok istintivament, bħal qabel). F'dawn ix-xejriet, fil-kwadru tal-poeżija Maltija kollha tat-tieni nofs tas-seklu għoxrin, Massa hu aktarx ruħ solitarja, differenti ħafna mill-poeti l-oħra li ftit jew wisq, wara l-polemika tal-bidu u minn madwar nofs is-sebgħinijiet 'il quddiem, reġgħu sabu l-għeruq mediterranji u għalhekk kitbu b'mod sostanzjalment differenti mill-fażi bikrija tagħhom stess.

It-tiġdid tekniku huwa minnu nnifsu tiġdid tematiku. Fid-dawl ta' dan il-prinċipju jrid jitfisser kif il-baħar, tema u metafora, jikseb f'Massa tifsiriet li l-ispirazzjoni ta' qabel ma tatux. Il-baħar jidher minnufih bħala l-ambjent konsistenti, l-aspett l-iżjed importanti tad-dimensjoni ta' l-ispazju (Xibkatuliss, *Il-Mewt tas-Sajjied, Il-Bajja ta' San Tumas, Dayadhvam, Delimara, L-Iskuna tal-Ħolm, Qarnita, Għawma bil-Lejl*). Il-"baħar żmerald", bħaż-"żiemel

abjad", hija frażi-muftieħ, u għandha tifsira eżatta (esperjenza tas-sens tal-ħars) daqskemm għandha tifsira metaforika (esperjenza tal-kuxjenza). Il-poeta li jissublima l-baħar huwa wkoll il-bniedem li jsib lilu nnifsu fil-baħar. Il-ħtieġa ta' twelid ġdid, in-nostalġija għal storja mbiegħda wisq iżjed mit-tfulija, ir-ritorn lejn l-ilma: dawn huma temi daqskemm huma sensazzjonijiet. Għall-għawwiem li jsir għaddas hemm ukoll il-possibiltà li l-għaddas isir abitant permanenti xewqan u ideali, tal-qigħan fejn l-ispazji huma bla qies daqskemm mingħajr forom fissi. L-ambigwità li dehret bħala xejra tal-kontenut hi fiha nnifisha qagħda tar-ruħ. Il-poeta li jilgħab bl-ilma huwa wkoll l-adult li ma jridx joħroġ mit-tfulija daqskemm ma jagħrafx mod ieħor għajr l-adultezza biex it-tfulija tingħaraf sewwa:

Ferragħni
fil-fonti nhar l-għid tat-tberik,
għarraqni ġo l-ilma tal-maqdes
...
Jista' bniedem jitwieled mill-ġdid
jerġa' għall-ġuf meta ra d-dawl?
...
Aħfirli
bigħedni mill-ħlas tat-twelid,
għassisni rekkinni f'ġuf ommi.

Milied

Il-klawstrofobija, problema karatteristika ta' l-awturi ewlenin tat-tieni nofs tas-seklu għoxrin f'Malta, tingħeleb billi jitfittex il-kontinent il-ġdid, il-qiegħ tal-baħar. M'huwiex aktar il-baħar pittoresk jew il-baħar metafora ta' l-infinit, kif kien għar-romantiċi u oħrajn, iżda hu l-baħar metafora ta' l-art imwiegħda, id-destinazzjoni tal-klawstrofobu li mbagħad jidher bis-saħħa kollha fil-waqtiet ta' bixra politika (*Reżurrezzjoni, Monologu mill-Gżira ta' l-Isponoż, L-Offerta ta' Kaliban, Voila Pouquoi, Malta kif Inħsadt?, Mewt fil-Gudja, L-Impenn*). Hawn ukoll id-duwaliżmu tipiku jieħu xeħta figurattiva: l-għeluq jinsab fuq l-art, u l-ftuħ jinsab biss fil-baħar. Kontra l-"gżira ta' l-isponoż" hemm "l-iskuna tal-ħolm". Il-baħar jiġbor fih il-fidwa mixtieqa kollha. F'dan il-kuntest tingħaraf il-funzjoni tal-frażarju elementari tal-poeta, li jinkludi kelmiet bħal "mara", "ċirku", "ċagħak" flimkien mal-verbi kollha mseħbin ma' l-esperjenza ta' l-għawwiem u ta' l-għaddâs.

Xi drabi xejriet tal-liturġija Kattolika huma mħaddmin b'mod li jpinġu l-aspett attiv ta' l-esperjenza poetika (*Milied, Epifanija*), iżda drabi oħrajn l-imġiba stess tal-poeta tieħu xeħta ta' liturġija personali. Ġesti sempliċi jsiru

simboliċi u l-kwadru kollu jitbiddel f'parabbola tal-qagħda umana. Hemm għallinqas żewġ waqtiet f'dan il-proċess. Fl-ewwel wieħed il-poeta jinsab waħdu:

Waħdi
biċ-ċagħka f'idejja għall-ħobża w sardina,
imbeżża' miċ-ċrieki eterni li jduru
maż-żwiemel imħabbla f'misteru,
nitriegħed bħaċ-ċagħka li tiżloq minn idi
fir-ramla bla fidi.

Il-Bajja ta' San Tumas

Fit-tieni waqt tissejjaħ il-mara, reali daqskemm ideali, li tissieħeb miegħu f'esperjenza li tirrappreżenta t-twaħħid tal-bniedem man-natura kollha. Il-ħtieġa tat-tiġdid tidher fiżika iżda hi spiritwali, u l-azzjoni hi mill-ġdid liturġika:

Nitgħammdu,
o mara sabiħa bħall-baħar,
fl-għejun t'ilma frisk.
Għax issa x-xgħir jimtela,
għax issa l-ilma joħla
u l-ħut jilma fix-xbieki stirati
f'nofs aħdar żmerald.

Pentekoste II

Għadd ta' poeżiji oħrajn (*Searchlight, Matriċi, Metro*) jiżvolġu l-istess mottiv u jseddqu l-impressjoni li Massa qiegħed jikteb poeżija twila u sħiħa waħda magħmula minn waqtiet differenti. Ruħu hi "amfibja" (*Matriċi*) u s-sensi tiegħu huma msaħħrin mix-"xebba tistenna l-iskuna tal-ħolm" (*L-Iskuna tal-Ħolm*). Fl-adultezza t-tfulija tinħass bħala ċ-ċarezza mitlufa (*Arani Għada*) u għalhekk kollox jinġabar fis-sensazzjoni ta' tfulija dejjiema. Il-post ideali hu qiegħ il-baħar fejn il-ħolqien m'hux mittiefes u ż-żmien jidher li ma jħallix il-marka li xxejjaħ u teqred:

hawn kont diġà
- qabel ġarrabt il-fsieqi ta' ġensi
- qabel għalaqt it-twieqi ta' wensi
- qabel ombrajt l-għekiesi ta' niesi

qalb id-dell tal-kannizzati kont diġà
forsi mrekken mal-koralli
fi spiralli stalaktiti ma' l-artikli kuluriti
sekli ilu kont
diġa'.

Delimara

Dan hu l-waqt l-iżjed solenni fl-esperjenza fiżika-spiritwali kollha ta' Massa, imfisser bl-aħjar riżorsi poetiċi: il-mużikalita' ritmika, l-alliterazzjoni, ir-rima, l-iffullar tal-metafori, is-sentenzjożità. Il-mogħdija mill-imgħoddi għall-preżent hi megħluba u ż-żmien isir esperjenza kontinwa ogħla mil-Liġi tat-tibdil.

Minħabba t-tlaqqigħ ta' dawn ix-xejriet kollha flimkien *Delimara* diġà tistħoqq ħarsa mill-qrib. Iżda hemm raġunijiet oħrajn li jwassluha biex titqies bħala l-qofol tal-poeżija ta' Massa, għamla ta' dokument tal-poetika tiegħu kollha. *Delimara* hi espressjoni narrattiva ta' esperjenza li ma tistax tkun irrakkuntata. Fil-binja ta' rakkont il-poeta jdaħħal il-motivi tematiċi u l-elementi tekniċi li jsawru x-xogħol tiegħu. L-ewwel erba' versi jistabilixxu l-ambjent fejn se jseħħ kollox. Sensiela ta' verbi, mill-vers 5 'il quddiem, jindikaw l-azzjoni: "żlaqt", "smajt", "bqajt ħiereġ". L-istorja ta' l-għaddas tingħaraf minnufih bħala parabbola; it-tifsira ta' kulma jidher tindab xi mkien ieħor. Iż-żelqa ħafifa (vers 6) tfakkar fil-ħruġ tat-tarbija mill-ġuf (vers 7), u hi ħarġa li ġġib magħha bidla kbira ("minn fuq l-alka għal taħt il-belt", vers 8). Id-deskrizzjoni tal-post hi mseddqa mid-diwi alliterattiv tal-konsonanti "n" ("għajn", "sireni", "fiddien", "nistad", "ċiren", "ninżel", "ngħarrex", "fond", "il-fond", "fejn", "għajn").

Fit-tieni strofa l-poeta jsir minnufih il-protagonista, waqt li l-importanza tas-silta hi maqsuma bejn is-seħer ta' taħt wiċċ il-baħar u s-sensiela ta' ċaqliqiet tiegħu li jitqabblu minnufih maċ-ċaqliq tal-ħlejjaq l-oħra. Qalb il-ġabra ta' metafori mfissra hemm il-metafora implikata, li b'mod tipiku tiegħu Massa jagħtiha importanza mingħajr ma jiżviluppaha: il-poeta, il-bniedem innifsu, huwa ħuta. Mit-tiftixa, mill-azzjoni fiżika, il-poeta jgħaddi għar-riflessjoni. U hi riflessjoni magħmula fil-kuxjenza, mingħajr ħoss li jiddisturba s-sliem tad-dinja ġdida misjuba: "u għadt f'qalbi". Mill-bqija, is-silenzju huwa aspett ieħor tal-poeżija kollha ta' Massa, u jissieħeb mal-ħakma ta' għadd ta' lwien li ewlieni fosthom hu l-abjad. Ir-riflessjoni (versi 21-36) tinġabar kollha fil-kelmiet "hawn kont diġa", għamla ta' għarfien tal-preistorja, tal-fażi ta' qabel it-twelid, li m'hix id-disa' xhur tat-tqala iżda speċi ta' eternità li s-sens tagħha hu mitwieled. Donnu Massa jadatta għalih it-twemmin ta' Jung fl-inkonxju kollettiv tar-razza umana kollha; il-bniedem jitwieled diġà bis-sens

ta' żmien li beda qabel il-bijografija personali. Il-Poeżija għalih hi sewwasew it-tiġrib ta' din ir-rabta dejjiema mal-bqija ta' l-essri.

Il-versi 27-35 huma fost il-versi l-aktar mużikali li qatt inkitbu bil-Malti. Il-ħakma tal-piedi magħżula (li joffru interpretazzjoni metrika varja skond il-qari: anapest, ġjambu, trokew, amfibrakkju) tissieħeb mal-ħakma ta' ħsejjes allitterativi ("spiralli", "stalaktiti", "artikli", "kuluriti" u l-bqija) li bejniethom ileħħnu, jagħtu ħoss lis-sens miksub: is-serħan li ma jistax jintilef aktar. Kollox iwassal għall-konklużjoni, għall-att li bih il-poeta jagħmel id-deċiżjoni mibnija fuq l-għarfien ta' "kont diġà", li issa, imlissna għat-tielet darba, bħallikieku ritornell reliġjuż ieħor tipiku ta' Massa, issir il-ġustifikazzjoni tad-deċiżjoni aħħarija: "nista' nibqa'" (vers 39). Kollox jinġabar fiż-żewġ versi ta' l-għeluq fejn jerġa' jixref ir-ritornell:

> għax f'dawn l-ibħra, qalb din l-alka
> kont diġà.

Delimara hi aktarx l-aħjar eżempju ta' l-istrateġija letterarja kollha tal-poeta. Ir-rakkont jibda minn punt magħruf u jgħaddi malajr biex jieħu tifsira metaforika; l-elementi tal-kitba poetika tradizzjonali (mir-rima sa l-alliterazzjoni, mill-versi metrikament regolari sal-versi li jvarjaw fir-regolarità f'pied wieħed jew aktar) huma mħaddmin b'mod li jiġġeddu u joħolqu l-effetti moderni mixtieqa; is-sentiment hu mrażżan b'mod li ma jaħkimx fuq l-ordni razzjonali li l-poeta jixtieq li jaħkem fuq kollox; id-deskrizzjoni m'hix għan fiha nnifisha iżda spunt għal suġġeriment dwar il-qagħda tal-kuxjenza. Il-programm tat-tiġdid tekniku li Massa seddaq fil-poeżija Maltija, waqt li ma jasalx sa l-estremitajiet ta' l-epoka, jitbiegħed ħafna mit-tradizzjoni u fl-istess ħin jibqa' jimraħ fi ħdanha. Il-kelma u l-frażi jibqgħu jingħażlu mill-ħażna li l-kuntest letterarju magħruf jistenna u jilqa' minnufih; il-metafori, mogħtijin importanza wisq aktar minn qabel u msenslin flimkien sal-punt li t-test kollu jassumi l-bixra ta' ħrafa jew allegorija, jibqgħu mimlijin b'kontenut emottiv. F'termini oħrjn, l-ambigwità m'hix biss metodu ta' espressjoni letterarja; hi wkoll l-istess kontenut, it-tema fundamentali. Waqt li poeti kontemporanji oħrajn ħaduha kontra l-limitu li sabu fil-pajjiż daqskemm fiċ-ċiviltà ta' żmienhom, Massa jiskopri r-realtà mixtieqa fl-ispazju lilhinn mill-art, fejn il-limitu ma jinħassx u fejn il-bniedem jista' jsir il-ħlejqa ħielsa li hawn hi tipiċizzata fil-ħuta.

Fl-isfond ta' *Delimara* hemm l-identità tal-poeta bħala abitant ta' gżira, jiġifieri ta' art li fid-definizzjoni tagħha tinkludi r-relazzjoni mal-baħar. M'hix il-gżira idealizzata tal-poeti romantiċi u lanqas m'hi l-gżira miċħuda ta' wħud mill-poeti moderni. Hi t-territorju li jitbiddel hu stess fi xbiha tal-qagħda tar-ruħ, imbandla f'oċean ta' ħsibijiet u sentimenti. Imdaħħla f'dan il-kwadru, l-ispirazzjoni kollha ta' Massa tidher immexxija minn viżjoni waħda. Tema

ewlenija tgħaqqad il-varjazzjonijiet tagħha flimkien u l-problema ta' komunikazzjoni li tista' toffri l-poeżija tinħall fi proċess ta' għarfien gradwali. Jekk jingħaraf il-qofol, jingħarfu l-irqaqat.

L-unità tematika hi megħjuna saħansitra mill-kontinwità anki grammatikali li hemm bejn tliet poeżiji (*X-Ray, Deflorazzjoni, Pasiphae*), iżda hi riflessa l-aktar fil-preżenza tal-baħar reali u metaforiku fil-biċċa l-kbira tal-poeżiji. Uħud jagħlqu bir-rima (*Il-Bajja ta' San Tumas, Il-Mewt tas-Sajjied, Indeċiżjoni*) bosta oħrajn jisħqu fuq l-amfibrakkju, it-trokew u l-ġjambu b'regolarità li fl-istess ħin hi ħielsa. Id-diskors isir ma' Alla, ma' mara u ma' semmiegħ ipotetiku. Għadd ta' metafori ewlenin, intennija, huma żviluppati f'kuntesti differenti. L-ambigwità ssir il-lingwa magħżula, miksuba bħala grad ogħla taċ-ċarezza bikrija, waqt li huma rari l-waqtiet meta Massa jinqeda bit-taħdit dirett u letterali (*Xi Nħobb, L-Aħħar Borra, Warda*). Kollox juri li din hi poeżija miktuba bil-kalma, bi ħsieb strateġiku, kontroll sħiħ fuq l-irqaqat kollha, bħala esperjenza li tiddistilla lill-waqt stess ta' l-ispirazzjoni, li jinħass bħala waqt imbiegħed mill-waqt tal-kitba. Hi poeżija li ma ttaħħatx il-komunikazzjoni għall-espressjoni, għad li dejjem tikkonċedi l-possibiltà li titnissel sensazzjoni.

Daniel Massa jipproduċi xogħol maħdum b'reqqa arkitettonika sħiħa, bi skruplu kbir fl-għażla tal-ħoss u tas-sens tal-kalma. Il-misterjożità tibqa' l-atmosfera tipika tiegħu, imseddqa mill-kontenut daqskemm mit-tqegħid flimkien tal-metafori u mill-ħażna ta' assoċjazzjonijiet u implikazzjonijiet li jistgħu jixirfu b'qari mill-qrib. F'dawn l-aspetti kollha l-poeta, rappreżentant ewlieni tal-poeżija Maltija ta' żmienu, jibqa' maqtugħ mill-ilħna l-oħra. Taħt is-saffi kotrana tat-tifsir hemm, paradossalment, it-tiftixa tas-sempliċità, u fl-aħħarnett is-sejba tagħha.